

Korset och Kronan

Nr 17/2020

Jesus säger: Håll fast vid
det du har så att ingen
kommer och tar din krona
(Upp. 3:11)

Frälsningshistorien (del 8, medeltiden 2)

Påvedömet stod på höjden av sin makt i början av 1200-talet. Innocentius III förklarade att påven visserligen är ”ringare än Gud men förmer än en människa”. Han är inte bara Petrus’ efterföljare utan Kristi eller Guds ståthållare. När han utövar sitt ämbete är han syndfri och ofelbar. Han dömer alla men kan inte dömas av någon. I teorin är han alltså oavsättbar.

Som officiell lära fastställdes dogmen om påvens ofelbarhet först år 1870, men den var alltså i högsta grad aktuell och gällande under högmedeltiden.

Påvens makt skulle inte bara omfatta kyrkan utan även hela världen. Kejsare och furstar var påvens s.k. vasaller som skulle hylla honom genom att kyssa hans fot och hålla fram stigbygeln åt honom. Han kunde

Ordet om korset är en
dårskap för dem som går
förlorade, men för oss som
blir frälsta är det en Guds
kraft (1 Kor. 1:18)

när som helst avsätta furstarna och befria undersåtarna från sin trohetsed till fursten.

På sitt huvud hade påven som ett tecken på sin värdighet den s.k. *tiaran*. På 1300-talet försågs den med en tredubbel krona. Som grund för läran om påvens makt framfördes *läran om de två svärd*. Kristus hade överlämnat två svärd till Petrus, vilka man tolkade som den andliga och den världsliga makten. Endast på påvens uppdrag fick furstarna föra det världsliga svärdet. Man jämförde också kyrka och stat med sol och måne. Liksom månen tar emot sitt ljus av solen så får de världsliga furstarna sin makt av påven.

Kyrkomötena eller synoderna hade nu inte längre någon makt kvar. Tidigare hade de stått över den romerske biskopen, men de som nu inkallades hade mist sin betydelse. De dikterades helt av påven.

Påven blev nu också kyrkans lagstiftare. De påvliga besluten

Den gode herden
leder sina får (Joh. 10)

samlades av kyrkorättslärare och ansågs likvärdiga med kyrkomötenas beslut. Så uppstod den s.k. *kanoniska rätten*. Grunden till den lades av munken *Gratianus* i Bologna omkring 1150.

Under påven fanns den s.k. kurian, som bestod av ett antal ämbetsverk och dess tjänstemän. Genom kurian styrde påven enväldigt över biskoparna, munkväsendet och hela kyrkan.

Men påvens högsta mål att bli härskare över hela kristenheten uppnåddes inte i praktiken. Östkyrkorna och det bysantiska riket och dess allierade rådde han inte på. Så kom den ortodoxa kyrkan i öst att stå utanför påvens inflytande.

Munkordnarna

Cistercienserna utgick på 1100-talet från klostret Cîteaux och fick sin stora betydelse genom Bernhard av Clairvaux, vilket vi tidigare sett. I Sverige grundade de klostren Alvastra i Östergötland, Nydala i Småland och Varnhem i Västergötland. Deras största insats gjordes inom missionen och lantbruket.

På 1200-talet kom de s.k. tiggarrordnarna. *Franciskus* († 1226) grundade minoriternas eller franciskanernas orden, och *Dominikus* († 1221), dominikanernas orden eller predikarorden. Övriga tiggarrordnar som t.ex. augustiner-eremiterna fick inte samma betydelse.

Mystiken

Inom klostren hade mystiken en viktig roll. Från antiken övertog man mycket av den *nyplatoniska mystiken*, som hade sin grund i grekisk filosofi och framför allt sysslade med betraktandet av gudomen. En annan gren av mystiken var *Kristus-mystiken*, där man försjönk i betraktandet av den korsfästes mänskliga bild, hans kropp och hans sår.

Till detta kom så den s.k. *tyska mystiken* på 1300- och 1400-talen. Dess främste representant var *mäster Eckhart* († o. 1327). I hans mystik var målet själens enhet med Gud som skulle uppnås genom frigörelse från de förgängliga tingen. Eckhart blev utsatt för en kättarprocess under vilken han dog. Flera av hans satser fördömdes därefter.

Andra betydande representanter för denna riktning var *Tauler* († 1361) och *Suso* († 1366). För Luther kom Tauler och den s.k. *Tyska teologin* att betyda mycket på hans väg mot evangelisk klarhet. Men Luther insåg senare att mystikens väg inte var den rätta.

Här kan också vår svenska *Birgitta* († 1373) nämnas. Hon anses vara den svenska medeltidens främsta religiösa personlighet. Hon kom från en rik och mäktig släkt i Uppland.

Birgitta hade en svärmisk fromhet med religiösa drömsyner och uppenbarelser. Efter makens död 1344 beslöt hon att helt bryta med världen och ägna

sig åt den uppgift hon ansåg sig ha mottagit genom en Kristusvision. Hon ivrade särskilt mot det moraliska och religiösa förfallet både i Sverige och ute i Europa. Hon slog sig ner i Rom för att utverka påvens tillstånd för sin nya orden, birgittinerorden. Hon vallfärdade också till det heliga landet och försökte göra slut på den söndring inom kyrkan som nu hade brutit ut. Efter sin död blev hon kanoniserad som helgon av den romerska kyrkan.

Skolastiken

Den viktigaste läromässiga utvecklingen i högmedeltidens kyrka ägde rum inom den s.k. skolastiken eller skolvetenskapen. Bland skolastikerna märks *Anselm av Canterbury* († 1109), *Peter Abelard* († 1142), *Tomas av Aquino* († 1274), *Johannes Duns Scotus* († 1308) och *Wilhelm av Occam* († 1347).

”Teologin utgår från den av Gud uppenbarade tron”
(Tomas av Aquino)

Genom Spaniens arabiska och judiska filosofer hade man lärt känna *Aristoteles'* skrifter, vilka tidigare var endast delvis kända. Med hjälp av Aristoteles' omfattande kunskaper och teorier inom så gott som alla områden kom teologin under högmedeltiden att uppleva en stor blomstringsperiod. På de stora universiteten i Paris, Oxford, Cambridge och Bologna nådde den dåtida vetenskapen sin högsta höjd.

Dominikanern *Tomas av Aquino* anses som den främste teologen. Hans väldiga verk *Summa theologiae* sågs som teologins mästerverk och kom långt senare (1879) av påven Leo XIII att upphöjas till katolsk mönsterteologi. Tomas

gjorde en syntes av förnuftet (*Aristoteles*) och uppenbarelsen (den heliga Skrift).

För att förstå hur Tomas resonerade ges här ett litet utdrag från hans *Summa*:

”Undersökning om den heliga vetenskapen. Artikel 2. Är teologin vetenskap?”

Avhandling 1. Skenbart är teologin ingen vetenskap. Ty varje vetenskap utgår från grundsatser som är nödvändiga för förnuftet. Men teologin utgår från trosartiklar som inte är nödvändiga för förnuftet eftersom de ju inte erkänns av alla. Ty tron är inte var mans sak, säger Skriften (2 Tess. 3:2). Alltså är teologin inte vetenskap.

2. Vidare. Vetenskap är inte riktad mot det enskilda utan mot det allmänna. Men teologin handlar om enskilda händelser, t.ex. berättelserna om Abraham, Isak och Jakob och liknande. Alltså är teologin inte vetenskap.

Men *mot detta* talar ett ord av Augustinus: ’Till den vetenskap som jag talar om, hör bara det som gör att tron uppkommer, närs, försvaras och blir kraftig, själva frälsningen.’ Men detta är inte fallet inom någon annan vetenskap än den heliga. Alltså är den heliga läran en vetenskap.

Jag svarar: Teologin är en vetenskap. Dock måste man betänka att det finns två slags vetenskap. Den ena utgår från grundsatser som ges genom det naturliga förnuftets ljus, som aritmetik, geometri och liknande. Andra utgår från grundsatser som kommer från ljuset av en annan, högre vetenskap, som t.ex. perspektivläran utgår från geometrin och musikleäran från aritmetiken. På liknande sätt utgår teologin från den av Gud uppenbarade tron.”

Så långt Tomas (ur del 1 om skapelsen, översatt av mig).

Kyrkans förfall

Genom att kyrkan blandades samman med världslig makt kom förföljelserna av olik-tänkande att bli fruktansvärda. På 1230-talet instiftades inkvisitionen med oerhörda grymheter som inte ens bör omnämnas. De liknar de metoder som använts inom nazismen och kommunismen och andra diktaturer i vår tid.

De som förföljdes var bl.a. de från fornkyrkan stammande *katarerna* (därav ordet kättare), *valdenserna* och *albigenserna*. Inkvisitionen uppkom som en följd av de grymma albigenserkrigen (1209-1229). Med hjälp av sträckbänk och brinnande bål lyckades man så gott som helt utrota katarerna och av valdenserna återstod bara en liten del som senare samman-smälte med *hussiterna*.

Kritiken mot påvedömet utgick på flera håll från tanken att Bibeln, Guds ord, måste vara avgörande för kyrkan. En sådan rörelse samlades kring *John Wiclif* (†1384), framstående professor i teologi i Oxford. Han kom till övertygelsen att påven var antikrist och att endast Kristus var kyrkans huvud. Den sanna kyrkan var därför de utvaldas osynliga samfund, inte den påvliga hierarkin. Wiclif översatte den latinska Bibeln *Vulgata* till engelska och sände ut predikan-ter som talade mot påvekyrkan.

I Böhmen uppstod också en rörelse kring Wiclifs tankar. Ledaren för rörelsen var prästen och universitetsläraren *Johannes Hus* († 1415). Hus samlade stora folkmassor kring sin predikstol och det hela utvecklade sig till en nationell resning. Kejsar *Sigismund* uppmanade Hus att komma till konciliet i Konstanz för att om möjligt vinna över

konciliet biskopar på sin sida. Men istället blev Hus bränd på bål, vilket satte hela Böhmen (ungefär nuv. Tjeckien) i uppror. Hussiterkrigen (1419-1436) ledde till att böhmarna bröt förbindelsen med den romerska kyrkan. Bara cirka en tiondel blev påvekyrkan trogen.

Renässans och humanism

En stark motrörelse mot påvedörets och särskilt dominikanernas förföljelser och hela inriktning utvecklades inom den nya riktning som kom från Italien, renässansen. Kyrkligt sett var det intresset för de bibliska språken, grekiskan och hebreiskan som blev avgörande för den nya rörelsen. I spetsen för den stod den mycket framstående juristen *Johan Reuchlin* († 1522), som också var en äldre släkting till Melanchton. Han behärskade de bibliska grundspråken väl. Då han vägrade att förfölja judarna blev han själv utsatt för förföljelse från inkvisitionen.

Den höglärde humanisten *Desiderius Erasmus* († 1536) gav ut den första tryckta upplagan av nya testamentet. Erasmus stod i centrum för kyrkokritiken, särskilt genom sitt sätt att med bitande ironi gissla munk-väsendet. Dominikanerna och inkvisitionen försökte på alla möjliga sätt att motarbeta humanismen, men lyckades inte.

Påvedörets förfall

Efter påvedörets storhetstid på 1200-talet kom snart dess stora förfall. Bonifatius VII med sina ambitioner att bli världshärskare, kom snart att besegras av Filip ”den sköne” av Frankrike. En väpnad skara tog påven till fånga och satte honom i arrest på ett slott utanför Rom. Frankrike kom därefter helt att dominera påvarna, som

tillbringade sin ”*babyloniska fångenskap*” (1309-1377) i Avignon i södra Frankrike. Det var en tid av intriger och moraliskt förfall vid det påvliga hovet. Oerhörda penningssummor flöt in till Avignon och kurian förvandlades till en ekonomisk börs, som utgjorde västerlandets ledande penningmakt.

Reformkoncilierna

Mot påvarnas förfall restes nu många röster för att kyrkomötena skulle återta sitt ursprungliga inflytande. Men man lyckades inte på allvar genomföra några genomgripande förbättringar.

Konciliet i Pisa (1409) ökade bara på den kyrkliga förvirringen. Det var vid denna tid två påvar som stred om makten, en i Rom och en i Avignon. Konciliet avsatte båda och insatte en ny påve, men påvarna vägrade att erkänna dess beslut och så fanns det hela tre påvar istället för två!

Konciliet i Konstanz (1414-18) avsatte de tre påvarna och återställde enheten. Men som vi nyss sett kom man där att bränna Johan Huss på bål.

Konciliet i Basel (1431-49) kom att stranda på grund av sin starka radikalism. Påven krävde att konciliet skulle flytta till Italien, men bara få biskopar följde med dit, medan den radikala majoriteten stannade kvar i Basel, och så småningom förlorade konciliet sin betydelse.

Koncilierna lyckades alltså inte reformera påvedömet som man önskat. Men å andra sidan hade även påvens makt betydligt minskat. Det var istället de världsliga furstarna, som hade stärkt sin ställning. Sådan var situationen när reformationen stod för dörren.

Källa: Karl Heussi, kyrkohistoria, 1926. Forts. i nästa nummer.